

σίας¹. Αἱ ἰδέαι συναποτελοῦσι τὸν νοητὸν κόσμον, ὅστις εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ἄξιον γνώσεως, τὸ αἰδίδιον, τὸ καθ' αὐτὸ θεῖον. Ἄλλ' ὁ κόσμος οὗτος δὲν εἶναι ἐπέκεινα τῆς πραγματικότητος, ἐν ἄλλῳ τινὶ τόπῳ, ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' εἶναι πραγματικὸς κόσμος². Αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι προσι-
ται εἰς τὴν αἴσθησιν ἀλλὰ θεωροῦνται ἐν τῷ φωτὶ τῆς διανοίας· ἡ νόη-
σις δὲν δημιουργεῖ τὰς ἰδέας ἀλλὰ ταύτας ἐνυπαρχούσας ἐν τῇ ψυχῇ
ἀνυποῖ εἰς τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως³, ἥτις ἀνύψωσις εἶναι ἡ ἀνάμνη-
σις⁴. Πρὸς τὴν θεωρίαν δὲ τὴν περὶ ἀναμνήσεως συναφῆς εἶναι ἡ διδα-
σκαλία ὅτι ἡ ψυχὴ προὔπηρχε μὲν τοῦ σώματος ἐν οὐρανίᾳ μετὰ τῶν
ιδεῶν συνυπάρξει θά διατελῆ δὲ ὑπάρχουσα καὶ μετὰ τὸν θάνατον, τὴν
φθορὰν τοῦ σώματος. Ὑπολαμβάνει δ' ὅμως ὁ Ἑγελος ὅτι ἡ τοιαύτη
διδασκαλία ἔχει ἀπλῶς μυθικὸν χαρακτῆρα καὶ δηλοῖ οὐχὶ τὴν προσω-
πικὴν (ἀτομικὴν) ὑπόστασιν καὶ ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μόνον τὴν
καθολικὴν καὶ νοητικὴν φύσιν αὐτῆς⁵.

19. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία κατὰ τὸ ὅλον αὐτῆς περιεχόμενον διαρ-

¹ Αὐτ. 190. 199.

² Αὐτ. 199.

³ «Αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων ἔρχονται ἔξωθεν, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ αἱ ἔννοιαι. Τὸ ἀληθές ἔχει τὴν ῥίζαν ἐν αὐτῷ τῷ πνεύματι καὶ ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ». (Αὐτ. 202 ἐξ. 204).

⁴ Ὁ Ἑγελος ἐρμηνεύει τὴν λέξιν Erinnerung (ἀνάμνησιν), κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν αὐτῆς (er-*innern*), ὡς σημαίνουσιν τὸ ὅτι «ἐρχόμεθα εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς» (In-sichgehen, Sichinnerlichmachen), «φέρομεν εἰς τὴν συνείδησιν τὸ ἐντὸς ἡμῶν» (unser Inneres zum Bewusstsein bringen). Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ἡ λέξις ἔχει παρὰ Πλάτωνι συχνὰ καὶ τὴν πρώτην, τὴν ἐμπειρικὴν ἔννοιαν. (Αὐτ. 204).

⁵ Ἐπιτραπήτω νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὴν περὶ ιδεῶν καὶ ψυχῆς πλατωνικὴν θεωρίαν ἀπεικονίζει ὁ Ἑγελος οὐχὶ ὅπως κατ' ἀλήθειαν ἐνοήθη ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου ἀλλὰ κατὰ τρόπον προσαρμοζόμενον πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας. Ποιεῖ δηλαδὴ τὸν Πλάτωνα πρῶτον μὲν νὰ μὴ διακρίνη τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἐννοίας (παρὰ Πλάτωνι δ' ὅμως αἱ μὲν ἰδέαι εἶναι ἀντικειμενικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ οὐσίαι, αἱ δ' ἔννοιαι ὑποκειμενικαὶ καὶ ψυχικαὶ εἰκόνες)· δεύ-τερον δὲ νὰ θέτῃ ἐκεῖνας ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ καὶ μὴ διακρίνη δύο κόσμους. (Καὶ ὅμως αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰς ἐν ἄλλῳ τινί, ὑπεραισθητῷ καὶ νοητῷ κόσμῳ). Ἐπὶ τούτοις ἐκλαμβάνων παραδόξως τὰ ὑπ' ἐκείνου λεγόμενα περὶ ψυχῆς ὡς ἔχοντα ἀπλῶς μυθικὸν χαρακτῆρα ἀρνεῖται ὅτι ὁ Πλάτων παρεδέχετο τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴν ὡς ὑπόστασιν προσωπικὴν (ἀτομικὴν) καὶ ἀθάνατον, ἐκδέχεται δὲ αὐτὴν ὡς καθολικὴν τινὰ καὶ καθαρὰν νόησιν. (Ἄλλ' ἡ ἀπροκατάληπτος καὶ ἀκριβὴς ἐρμηνεία τῶν πλατωνικῶν διαλόγων πείθει ἰσως ἀδιστακτῶς περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅτι ὁ θεῖος φιλόσοφος ὡς προσωπικὴν ἐνόει τὴν ψυχὴν καὶ διὰ πολλῶν λογικῶν ἐπιχειρημάτων προουθυμεῖτο νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς).

θροῦται καὶ διακρίνεται εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν θεωρητικὴν ἢ λογικὴν φιλοσοφίαν, δηλονότι τὴν διαλεκτικὴν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος, ἥτοι τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου, τῆς πολιτείας¹. Ἡ διαλεκτικὴ² δεικνύει ὅτι τὸ καθόλου, ἡ ἰδέα, ἔχει ἐν ἑαυτῇ συνηνωμένας ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι συγκεκριμένη³. Εἶναι δ' αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος κυριώταται ἀντιθέσεις τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν, τὸ ἓν καὶ τὰ πολλά, τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πέρασ⁴. Τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πέρασ συμπίπτουσι πρὸς τὸ ἀδιόριστον (ἄμετρον, τὸ δεκτικὸν τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον) καὶ τὸ διωρισμένον (τὸ μέτρον, τὸ ὄριον), ἥτοι πρὸς τὸ ἄμορφον καὶ τὴν μορφήν· εἶναι ἄρα τοῦτο ἀληθέστερον καὶ ἀνώτερον ἐκείνου. Ἐκ τῆς ἐνότητος τῶν τοιούτων ἀντιθέσεων προέροχεται ἡ ὑγίεια, τὸ κάλλος καὶ ἐνὶ λόγῳ πᾶσα ἁρμονία καὶ τελειότης ἐν τε τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Ἀλλὰ τὸ οὕτω προκῦπτον προὑποθέτει ἄλλο τι ὡς αἷτιον τῆς ἐνώσεως τῶν ἀντιθέτων· ὅθεν διακρίνονται ἐν τῷ Φιλήβῳ⁵ τέσσαρα γένη ὄντων, τὸ ἄπειρον, τὸ πέρασ, τὸ ἐκ τούτων μεικτὸν καὶ τὸ αἷτιον τῆς μείξεως, ἐξ ὧν τὸ τελευταῖον διακοσμοῦν καὶ ἐπιτροπεῦον τὸ σύμπαν εἶναι «σοφία καὶ νοῦς»⁶.

20. Εἰκὼν τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν καὶ τεχνούργημα τοῦ θείου νοῦ εἶναι ὁ αἰσθητὸς κόσμος, οὗ τὴν κατασκευὴν περιγράφει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ. Ὁ θεός, λέγει ἐκεῖ⁷, ἀγαθὸς ὢν καὶ ἄμοιρος παντὸς φθόνου ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον καὶ ποιήσῃ πάντα κατὰ τὸ δυνατὸν τέλεια καὶ παραπλήσια ἑαυτῷ. Παραλαβὼν λοιπὸν πᾶν τὸ ὄρατὸν πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως κινούμενον ἤγαγεν αὐτὸ εἰς τάξιν ἐκ τῆς ἀταξίας.

¹ Αὐτ. 221 ἐξ.

² Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ προτίθεται σκοπὸν ἵνα συγχύσῃ τὰς δοξασίας τῶν ἀνθρώπων καὶ καταστήσῃ συνειδητὴν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιστήμης. Ἀνατάρττει τὸ μερικὸν καὶ δεικνύει ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἀτέλεια καὶ ἄρνησις, ὅτι ἐκεῖνο δὲν εἶναι ἔμπεδον καὶ σταθερὸν ἀλλὰ μεταβαίνει εἰς τὸ ἐναντίον. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖα εἰς τὴν διαλογιζομένην συνείδησιν, διότι φανεροῖ αὐτῇ τὸ καθόλου (τὴν ἰδέαν) ὡς κατ' αὐτὸ ὑπάρχον καὶ ἀναλλοίωτον. Περὶ τῆς διαλεκτικῆς ταύτης παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελοσ ὅτι τείνουσα εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ μερικοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τοῦ καθολικοῦ δὲν εἶναι εἰσέτι ἡ ἀληθὴς διαλεκτικὴ. (Αὐτ. 225 ἐξ.).

³ Ἡ ἰδέα ὡς ἐνότης τῶν διαφορῶν εἶναι καθωρισμένη. (Αὐτ. 226. 229).

⁴ Περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέσεων τούτων διαλαμβάνει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ καὶ τῷ Παρμενίδῃ καὶ τῷ Φιλήβῳ.

⁵ 23 B ἐξ. 26 ἐξ.

⁶ Αὐτ. 238—240.

⁷ Τίμ. 29 D.

Ὁ θεὸς δηλαδὴ δὲν ποιεῖ τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀλλ' ἀπλῶς διακοσμεῖ τὴν ὕλην, ἣτις ὑπάρχει αἶδιος καὶ πρόκειται ὡς χάος¹. Πρὸς συντέλεσιν δὲ τοῦ ἀρίστου ἀποβλέπει εἰς τὸ πρότυπον τοῦ ζῶντος ὄντος («τὸ αὐτόζωον»), ἐμφυτεύει νοῦν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἐμποιεῖ τὴν ψυχὴν εἰς τὸ σῶμα· τοιοῦτοτρόπως παράγει τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν, ἣτις συνάπτει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἀντιθέσεις, τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ὕλην, τὸ ἀμεριστον καὶ τὸ μεριστόν, τὸ ἓν καὶ τὰ πολλά, τὸ ἀναλλοίωτον καὶ τὸ μεταβλητόν (ταῦτόν καὶ θάτερον). Ἡ ψυχὴ αὕτη διήκουσα δι' ὅλου τοῦ κόσμου ζῶσιν καὶ κινεῖ αὐτόν, ἐκτείνεται ἐκ τοῦ μέσου εἰς πάντα τὰ μέρη τῆς κοσμικῆς σφαίρας καὶ ἔξωθεν περικαλύπτει αὐτήν²· περιλαμβάνει δ' ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ἀριθμητικὰς καὶ μετρικὰς σχέσεις καὶ γεννᾷ πᾶσαν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν καὶ ἁρμονίαν. Οὕτω δὲ ὁ κόσμος εἶναι ὁ πάντα τὰ ὄντα ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνων αἰσθητὸς θεός, ἀπείκασμα τοῦ νοητοῦ, μέγιστος καὶ ἀριστος, κάλλιστος καὶ τελειότατος³.

Ὁ κόσμος περιλαμβάνει πάντα τὰ εἶδη τῶν ἐμψύχων ὄντων, ὧν προέχει ὁ ἄνθρωπος διὰ τε τὴν πρόσφορον τοῦ σώματος κατασκευὴν καὶ διὰ τὰς ἀνωτέρας διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις. Ἡ κατὰ λόγον διαμόρφωσις τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων ποιεῖ τὰς ἀρετάς, ἀναγομένας εἰς τέσσαρας κυρίας, τὴν σοφίαν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην. Διαφαίνονται δ' αἱ ἀρεταὶ ἐναργέστερον διακεκριμένα εἰς τὰς κοινωνικὰς τάξεις, τουτέστιν εἰς τὴν τάξιν τῆς σοφίας (τοὺς ἄρχοντας), εἰς τὴν τῆς ἀνδρείας (τοὺς φύλακας καὶ ἐπικούρους) καὶ εἰς τὴν τῆς σωφροσύνης (τοὺς γεωργοὺς καὶ βιομηγάνους), ἐξ ὧν συναποτελεῖται ἡ «πόλις» ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς ἀδιασείστου βάσεως⁴. Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία δὲν εἶναι ἄθροισμα προσώπων κατὰ τύχην ἢ συμφωνίαν συνειλεγμένων ἀλλ' ἠθικὸς ὀργανισμὸς, ὀργανικὸν σύνολον ἐκπορευόμενον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὅπως ὁ αἶδιος κόσμος εἶναι κατὰ Πλάτωνα ἡ πραγματικότης, οὐχί τις δηλονότι ἐπέκεινα ὑπάρχων ἀλλ' ὁ παρῶν πραγματικὸς κόσμος κατὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ (οὐχὶ ὡς προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις), οὕτω καὶ ἡ ἰδεατὴ πολιτεία δὲν εἶναι τις χίμαιρα ἢ φιλοσοφικὸν πλάσμα ἀλλὰ πολιτεία πραγματικὴ, ἧς περιε-

¹ Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἰδέας ἡ ὕλη εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἄμορφος, ἄμοιρος τάξεως καὶ εὐρυθμίας, «μὴ ὄν».

² Τίμ. 34 Β.

³ Τίμ. 31 Α. 35 Β. 92 Β. Τὴν πλατωνικὴν περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίαν ἀναπτύσσει ὁ Ἐγγελοῦ ἐνθ. ἀνωτ. σ. 248—269.

⁴ Αὐτ. 278 ἐξ.

χόμενον εἶναι ὁ ἑλληνικὸς πολιτικὸς βίος, ἡ ἑλληνικὴ ἠθικότης κατὰ τὴν οὐσιώδη αὐτῆς μορφήν¹. Ὁ ἠθικὸς οὗτος ὀργανισμὸς συντελεῖται ἀναπτυσσόμενος διὰ τῆς προσηκούσης ἀγωγῆς καὶ διεπόμενος ὑπὸ ἀπειριορίστου ἀριστοκρατίας, καθ' ἣν οἱ κατὰ τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις προέχοντες ἀρχουσι καὶ ἀποβαίνουσιν αὐτοὶ οἱ ζῶντες καὶ ἔμψυχοι νόμοι². Μόνον δ' ἐφ' ὅσον τοιαύτη πολιτεία δὲν ἐπραγματώθη, ἐν ἣ ὁ φιλόσοφος βασιλεύουσιν ἢ οἱ βασιλεῖς φιλοσοφοῦσιν, ἐμφανίζεται δι' ἔλλειψιν τῶν ἀρίστων ἢ πολιτεία τῶν νόμων, ὧν ἡ ἔκθεσις εἶναι τὸ ὑποκείμενον τοῦ τελευταίου ἔργου τοῦ Πλάτωνος³.

21. Περαιτέρω ἐχώρησεν ὁ Ἀριστοτέλης, «ἐν τῶν πλουσιωτάτων καὶ περιεκτικωτάτων (βαθυτάτων) δαιμονίων, ἅτινα ἐν τῷ κόσμῳ ποτὲ ἀνεφάνησαν — ἀνὴρ, πρὸς ὃν οὐδεὶς χρόνος ἔχει νὰ ἀντιπαραβάλλῃ ὅμοιον»· εἰσεχώρησεν εἰς ὅλον τὸ πλῆθος καὶ εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ ὑπέταξεν αὐτὸν εἰς τὴν ἔννοιαν· εἰς τὸν ἄνδρα τοῦτον ὀφείλουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν αἰ πλείστα φιλόσοφοι ἐπιστῆμαι⁴. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη ἐν Σταγίροις τῷ 384 π. Χ. καὶ ἐν ἡλικίᾳ 17 ἐτῶν εἰς Ἀθήνας ἐλθὼν εἰσήχθη εἰς τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ καὶ ἔμεινεν εἴκοσιν ἔτη μέχρι τῆς τελευταίας τοῦ διδασκάλου. Μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἦλθε πλησίον τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ Ἑρμείου, τυράννου Ἀταρνέως τῆς Μυσίας καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ μετέβη εἰς Μυτιλήνην. Ὑστερον δὲ προσεκλήθη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀνατροφὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἰς οὗ τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάδειξιν οὐ μικρὸν συνετέλεσεν. Ὅτε ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος βασιλεὺς ὤρμησεν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατείαν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἴδρυσεν ἐνταῦθα ἐν τῷ Λυκείῳ

¹ Αὐτ. 272. 274. 275, ἐνθα ὁ Ἐγελος ἐπάγεται· «Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις διατρίβει περὶ ἀφηρημένας θεωρίας καὶ ἀρχάς· τὸ ἀληθινὸν αὐτοῦ πνεῦμα διέγγω καὶ παρέστησε τὸ ἀληθές, τοῦτο δὲ ἦτο οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ ἀλήθεια τοῦ ἐν ᾧ ἔζη κόσμου, ἡ ἀλήθεια τοῦ πνεύματος τοῦ ζῶντος ἐν αὐτῷ (τῷ Πλάτωνι) καθὰ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι. Οὐδεὶς δύναται νὰ ὑπερβῇ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους, τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων εἶναι καὶ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα· σκοπὸς δὲ πρόκειται τὸ νὰ γνωρίσῃ τις τοῦτο κατὰ τὸ περιεχόμενον».

² Ἐν τοιαύτῃ πολιτείᾳ μορφωτικὰ μέσα εἶναι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ ἀποκλειομένης πάσης διδασκαλίας, ἥτις ἐμποιεῖ ψευδεῖς περὶ θεοῦ δοξασίας ἢ διεγείρει τὰ πάθη. (Αὐτ. 287).

³ Αὐτ. 269—297.

⁴ Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι «περικτικὸς καὶ θεωρητικὸς ὅσον οὐδεὶς ἄλλος». Διαρρηθὴν δὲ ἀποφαίνεται ὁ Ἐγελος ὅτι «Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης πρέπει νὰ ὀνομάζωνται, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι, διδάσκαλοι τῆς ἀνθρωπότητος». (Αὐτ. 298).

Σχολήν, ἥτις ἐκ τοῦ τόπου (τῶν ἐν τῷ Λυκείῳ «περιπάτων»), οὐχὶ ἐκ τῶν ἐν περιπάτῳ γινομένων διαλέξεων, ὠνομάσθη *περιπατητική*. Πηγή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι τὰ πολυάριθμα συγγράμματα αὐτοῦ, ὧν ἡ τύχη ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν περιπετειώδης, ἀλλ' ἡ διάκρισις αὐτῶν εἰς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ δὲν ἐγκρίνεται, διότι ἥκιστα εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας νῦν μὲν ἐφανεροῦτο νῦν δὲ ἀπεκρύπτετο¹. Κατὰ πρῶτον δὲ πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ἡ συνήθης σφαλερὰ δοξασία, ὅτι δῆθεν ἡ ἀριστοτελικὴ καὶ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία εἶναι πρὸς ἀλλήλας ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι, ὅτι αὕτη μὲν εἶναι ἰδεολογικὴ ἐκείνη δὲ πραγματοκρατικὴ, ὅτι κατὰ μὲν τὸν Πλάτωνα αἱ ἐννοιαὶ εἶναι ἔμφυτοι κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ψυχὴ εἶναι ὡς πινακὶς ἄγραφος (*tabula rasa*) εἰσδεχομένη παιθητικῶς θύραθεν πάσας αὐτῆς τὰς ἐννοίας κατὰ τρόπον ἐμπειριοκρατικὸν ὑπομιμνήσκοντα τὴν νεωτέραν θεωρίαν τοῦ Locke². Ἀναπτύσσει δὲ ὁ Ἐγελος τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν³ διακρίνων αὐτὴν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν πρώτων ἀρχῶν, τὴν «πρώτην φιλοσοφίαν», ἥτοι τὴν ὄντολογίαν ἢ ὕστερον ὀνομασθεῖσαν μεταφυσικὴν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὴν Λογικὴν⁴.

22. Ὑπόθεσις τῆς φιλοσοφίας εἶναι κατ' Ἀριστοτέλην τὰ «μάλιστα ἐπιστητά», τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἷτια, διότι ἐκ τούτων καὶ διὰ τούτων γινώσκονται πάντα τὰ ἄλλα. Μετ' ἐκείνων δ' ἐρευνᾶ καὶ τὸν σκοπόν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν ἐκάστου πράγματος καὶ καθόλου τὸ ἐν τῇ φύσει ἄριστον. Τοιαύτη δὲ οὕσα ἡ φιλοσοφία εἰς οὐδεμίαν ἀποβλέπει ἀνάγκης θεραπείαν ἢ πρακτικὴν τινὰ ὠφέλειαν ἀλλὰ θηρεῖ τὴν γνῶσιν χάριν τῆς γνώσεως, διὸ καὶ ἀποβαίνει ἡ ἀρχικωτάτη καὶ κυριωτάτη καὶ τιμιωτάτη τῶν ἐπιστημῶν⁵. Οὕτω θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν ἐπιστήμην τὴν διατρέβουσαν περὶ τὰς πρώτας αἰτίας, περὶ τὸ ὄν καθ' ἑαυτό, τὴν οὐσίαν. Διακρίνει δ' ἐν τῇ ὄντολογία τέσσαρας ἀρχάς· α) τὸ εἶδος (τὴν μορφήν), β) τὴν ὕλην, γ) τὸ κινουῦν

¹ Αὐτ. 300—310.

² Αὐτ. 299. πβλ. 311 ἐξ.

³ Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐνοήθη κατὰ διαφόρους ἐκάστοτε τρόπους. Ἐν μὲν τοῖς χρόνοις τοῦ Κικέρωνος παρεβλέπετο τὸ θεωρητικὸν μέρος καὶ ἐξήρπετο τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν· ὕστερον δὲ τοῦναντίον ἐμελετήθη μᾶλλον τὸ θεωρητικόν. Ἄλλην ἐννοίαν προσέλαβεν ἡ φιλοσοφία αὕτη κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκληφθεῖσα ὡς ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν σχολαστικὴν καὶ ἄλλην μετέπειτα ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅτε ἡ ἐρευνα ἐγένετο κατὰ τὰς πηγάς. (Αὐτ. 310 ἐξ. 312).

⁴ Αὐτ. 318.

⁵ Ἀριστοτ. Μετὰ τὰ φυσ. 1, 2. Ἐγελ. αὐτ. 18, 315 ἐξ.

αἷτιον (ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως) καὶ δ) τὸ τελικὸν αἷτιον (τὸ οὐ ἔνεκα). Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἀνάγονται εἰς δύο, εἰς τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἥτοι τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἥτις τελευταία ὡς σκοπὸς καὶ πραγμάτων τοῦ σκοποῦ (τοῦ τέλους) ὀνομάζεται ἐντελέχεια¹. Ἐκαστον μερικὸν πραγματικὸν ὄν καλεῖται οὐσία καὶ σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, δυνάμεως καὶ ἐνεργείας· ἡ μὲν ἐνέργεια εἶναι συγκεκριμένον ὑποκείμενον, ἡ δὲ δύναμις τὸ ἀντικείμενον· τὸ ἀληθῶς ἀντικείμενον ἐνέχει πάντως καὶ ἐνέργειαν, καθὰ πάλιν τὸ ἀληθῶς ὑποκείμενον ἔχει καὶ δύναμιν².

Ὁ ἀκριβέστερος διορισμὸς τῆς σχέσεως τοῦ εἶδους πρὸς τὴν ὕλην, τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν δύναμιν, καὶ ἡ κίνησις τῆς ἀντιθέσεως ταύτης παρέχει τὴν διάκρισιν τριῶν εἰδῶν οὐσίας. Ὑπάρχουσι δηλαδὴ Α) οὐσίαι αἰσθηταί³, παρ' αἷς τὸ εἶδος εἶναι ἐξωτερικὸν καὶ δὲν διακρίνεται ἀπὸ τῆς ὕλης· ἐνταῦθα ἀνήκουσιν αἱ κατηγορίαι α) τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς κατὰ τὸ τί (κατὰ τόδε), β) τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς ἐλάττωσεως κατὰ τὸ ποσόν, γ) τῆς μεταβολῆς κατὰ τὸ ποιόν, κατὰ τὰς ιδιότητας (πάθος) καὶ δ) τῆς κινήσεως κατὰ τὸν τόπον (ποῦ). Ἡ ὕλη εἶναι ὁ νεκρὸς φορεὺς (τὸ ὑποκείμενον), ἡ βάσις ἐν ἣ τελεῖται ἡ μεταβολὴ καὶ μετάβασις ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν· Β) οὐσίαι νοεραί⁴, ἐν αἷς ἡ ὕλη διαφέρει τῆς ἐνεργείας, εἰ καὶ ἀμφοτέραι πρὸς ἀλλήλας συνάπτονται· ὁ νοῦς χορῆζει τῆς ὕλης, πρὸς ἣν δὲν ταυτίζεται εἰσέτι⁵. Γ) ἡ θεία οὐσία, ἐν ἣ δύναμις καὶ ἐνέργεια (ἐντελέχεια) εἶναι συνηνωμένα. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη οὐσία, τὸ ἀληθὲς καὶ καθ' ἑαυτὸ ὄν εἶναι μὲν «ἀκίνητος καὶ αἰδιδος» εἶναι δ' ἅμα καὶ τὸ «κινουῦν», καθαρὰ ἐνέργεια⁶. Ὡς καθαρὰ δ' ἐνέργεια ὁ θεὸς οὐδεμιᾶς χορῆζει ὕλης, διότι ἡ ὕλη ὡς τοιαύτη τίθεται ὡς τι παθητικὸν καὶ ὑφίσταται μεταβολήν. Τὸ πρῶτον ἐκεῖνο κινουῦν ἀκίνητον εἶναι ὑπερκόσμιον καὶ ἀπεργαστικὸν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κρατούσης τάξεως καὶ σκοπιμότητος· ὡς καθαρὰ δ' ἐνέργεια καὶ ἀκίνητον ὄν εἶναι νοῦς, τελεία καὶ ἀπειρος κατὰ τὴν δύναμιν διάνοια, ἀδιάλειπτος ποιητικὴ ἐνέργεια (θεωρία). Ὑποκείμενον δὲ αὐτῆς δὲν δύ-

¹ Αἱ ἔννοιαι αὗται ἀπαντῶσι πανταχοῦ τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἶναι ἀπαραίτητοι πρὸς κατανόησιν αὐτοῦ.

² Αὐτ. 321 ἐξ.

³ Μετὰ τὰ φυσ. 12, 1—2. 7, 7.

⁴ Μετὰ τὰ φυσ. 9, 2. 7, 7. 12, 3.

⁵ Ἐγγλ. 18, 323—326.

⁶ Ἀκριβέστερον ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ ἀπόλυτος οὐσία ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσ. 13, 6. (πβλ. 9, 8). 12, 7.

ναται νὰ εἶναι ἄλλο παρ' αὐτὸν τὸν θεόν· διότι τὸ περιεχόμενον τῆς θείας νοήσεως πρέπει νὰ εἶναι τὸ τιμιώτατον καὶ τελειότατον, τοιοῦτο δὲ ὑπάρχει μόνον ὁ θεῖος νοῦς. Ἡ νόησις ἄρα τοῦ θεοῦ εἶναι «νόησις νοήσεως»· ὁ θεὸς θεωρεῖ καὶ νοεῖ μόνον ἑαυτόν, ἥτις νοητικὴ ἐνέργεια εἶναι ζωὴ ἀρίστη καὶ αἰδῖος. Οὕτως ὁ θεὸς εἶναι ὄν αἰδῖον καὶ ἄριστον, ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχῆς καὶ αἰδῖος¹.

23. Ἐνῶ ἡ πρώτη φιλοσοφία διαλαμβάνει περὶ τῶν αἰδίων καὶ ἀμεταβλήτων ἀρχῶν, τῶν αὐλῶν καὶ ἀσωμάτων, ἡ φυσικὴ ἢ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία² διερευνᾷ τὰ φύσει συνεστῶτα αἰσθητὰ καὶ ἔνυλα³. Δύο δὲ εἶναι αἱ θεμελιώδεις τῆς φυσικῆς ἔννοιαι⁴, ἥτοι ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ καὶ ἡ τῆς ἀνάγκης⁵, ἔχουσαι πρὸς ἀλλήλας ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην, ἡ ἐνέργεια πρὸς τὴν δύναμιν⁶. Τὸ κυριώτατον τῆς ὅλης φύσεως φαινόμενον εἶναι ἡ κίνησις, ἥτις ἐν τῇ εὐρυτέρῃ ἐκδοχῇ σημαίνει πᾶσαν μετὰ τὰς ἀπὸ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργεῖα ὄν καὶ τὰνάπαλιν, δηλονότι πᾶσαν γένεσιν καὶ φθοράν. Τελεῖται δὲ ἡ κίνησις ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ· ὁ μὲν τόπος (χῶρος) εἶναι τὸ πέρασ τοῦ περιέχοντος σώματος πρὸς τὸ περιεχόμενον, ὁ δὲ χρόνος ὁ ἀριθμὸς τῆς κινήσεως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ πρότερον καὶ ὕστερον. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἐκτὸς τοῦ κόσμου οὔτε τόπος ὑπάρχει οὔτε χρόνος, ὅτι κενὸς χῶρος (οἷον ἐδέχετο ἡ ἀτομικὴ Σχολή) εἶναί τι ἀδιανόητον καὶ ὅτι ὁ χρόνος ἀνευ ἀριθμούσης

¹ Ἄριστ. Μετὰ τὰ φυσ. 12, 7 καὶ 9. Ἐγγλ. 18, 326 ἐξ.

² Περὶ ταύτης ἰδὲ ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 337—368.

³ Ἡ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐμπεριέχεται ἐν πολλοῖς συγγράμμασιν, ὧν πρῶτον εἶναι ἡ «φυσικὴ ἀκρόασις ἢ περὶ ἀρχῶν». Εἰρήσθω δὲ ὅτι ἡ φυσικὴ τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Μεταφυσικὴν τῆς φύσεως. (Αὐτ. 337).

⁴ Εἶναι ἄξιον προσοχῆς τὸ ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης συνέλαβε τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς φύσεως ὡς ζώσης καὶ δράσης καὶ ἐν ἑαυτῇ τὸν σκοπὸν ἐνεχούσης οὐσίας, ἣν ἔννοιαν ἀνεκαίνισεν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, εἰ καὶ ἐν μορφῇ ὑποκειμενικῇ, κατὰ πρῶτον ὁ Κάντιος. (Αὐτ. 341. 343. 346).

⁵ Ἡ σκοπιμότης ἐνυπάρχει ἐν τῇ φύσει, ἡ δὲ ἀνάγκη λαμβάνεται ὡς ἐξωτερικὸς ὄρος. (Αὐτ. 343).

⁶ Ἡ φύσις σκοπεῖται κατὰ δύο ἀπόψεις, τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν σκοπιμότητα, εἴτε ἐσωτερικὴν εἴτε ἐξωτερικὴν. Ἄλλ' ἡ τελολογικὴ τῆς φύσεως ἐξήγησις τίθεται ὑπὲρ τὴν φυσικὴν, ὁ σκοπὸς (τὸ τέλος) ὑπὲρ τὴν ἀνάγκην. Ἐνταῦθα παρατηρεῖ προσφυῶς ὁ Ἐγγελοσ ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ περὶ φύσεως θεωρία εἶναι εὐστοχωτέρα τῆς συγχρόνου· οἱ δὲ νεώτατοι χρόνοι ἀποκαταστήσαντες τὴν ἔννοιαν τῆς λογικότητος καὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως ἀνεκαίνισαν, ἀνεγνώρισαν καὶ ἐδικαίωσαν τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. (Αὐτ. 341. 342).

ψυχῆς εἶναι ἀδύνατος¹. Διακρίνονται δὲ πέντε εἶδη κινήσεως καὶ κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν πάλιν κίνησιν πέντε στοιχεῖα, ὃ αἰθήρ δηλονότι, τὸ πῦρ καὶ ὃ αἴθρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἡ γῆ. Ἐκ μὲν τοῦ αἰθέρος, τοῦ ἄνευ ἀντιθέσεων καὶ μόνον κυκλικῶς κινουμένου σώματος, συνίστανται τὰ ἄστροα, «τὰ ἐκεῖ», ὃ ὑπεράνω τῆς Σελήνης οὐράνιος κόσμος· ἐκ δὲ τῶν συνήθων ἄλλων τεσσάρων στοιχείων, τῶν ἐν ἀντιθέσει εὗρισκομένων καὶ διὰ ταύτην ἀδιαλείπτως εἰς ἄλληλα μεταβαινόντων, σύγκεινται τὰ φθαρτὰ καὶ μεταβλητὰ ὄντα «τὰ ἐνταῦθα», ὃ ὑπὸ τὴν Σελήνην κόσμος· ἡ ὅλη τῆς φύσεως πορεία ἐμφανίζει κύκλον μεταβολῶν².

24. Διεξοδικῶς καὶ ἐν πολλοῖς συγγράμμασιν ἀνέπτυξεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος³, ἐν ἣ θεμελιώδη θέσιν κατέχει ἡ ἐννοία τῆς ψυχῆς. Πᾶν ἐνόργανον ὄν, εἴτε φυτὸν εἴτε ζῶον, ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἀχωρίστως ἠνωμένην κινητικὴν αἰτίαν καὶ σκοπὸν τὴν ψυχὴν ὡς τὸ εἶδος αὐτοῦ. Ὅθεν ὀρίζεται ἡ ψυχὴ ὡς «ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ, δυνάμει ζωὴν ἔχοντος»· εἶναι ἡ δύναμις ἡ κινουσα τὸ σῶμα καὶ καθορίζουσα τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ὅπερ χρησιμοποιεῖ ὡς ὄργανον. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἣτις ἐγκείται ἐν τῇ θρέψει καὶ τῇ αἰσθήσει καὶ τῇ νοήσει· διὸ καὶ διακρίνονται τρία εἶδη ψυχῆς, ἣτοι ἡ θρεπτικὴ ἢ φυσικὴ ψυχὴ, ἡ αἰσθητικὴ ἢ ζωικὴ καὶ ἡ λογικὴ ἢ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Τὸ κατώτερον εἶδος τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχεται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, οὐχὶ δὲ καὶ τὰνάπαλιν· ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν τε φυτικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν φύσιν⁴. Ἡ αἰσθησις εἶναι κινήσις τις καὶ μεταβολὴ ἐν τῇ ψυχῇ γινομένη ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ, ἐγκείται δ' ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ψυχὴ εἰσδέχεται τὰς μορφὰς τῶν αἰσθητῶν, «τὰ εἶδη» αὐτῶν ἄνευ τῆς ὕλης, καθὰ ὁ κηρὸς δέχεται τὸν τύπον τῆς σφραγίδος ἄνευ τῆς ὕλης αὐτῆς. Ὅπερ δὲ διακρίνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ἄλλων ζῶων εἶναι ὁ νοῦς, ὅστις ἀμιγῆς καὶ καθαρὸς εἰσέρχεται θύραθεν καὶ ὑπάρχει φύσει αἰδιος διαστέλλεται δὲ ὡς ποιητικὸς (τὸ ποιοῦν) ἀπὸ τοῦ παθητικοῦ νοῦ τοῦ γεννωμένου καὶ φθειρομένου ἅμα τῷ σώματι⁵. Ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ συναφοῦς νοῦ ἀναπτύσσεται κατὰ μι-

¹ Περί τόπου καὶ χρόνου ἐπιθι αὐτ. 352—363.

² Αὐτ. 363—368.

³ Ἐπιθ. αὐτ. 368—401.

⁴ Τὴν γνώμην ταύτην, καθ' ἣν αἱ κατώτεραι βαθμίδες διατηροῦνται καὶ διατελοῦσι δρῶσαι ἐν ταῖς ἀνωτέραις, ἦτο εὐλογον νὰ ἐπαινέσῃ ὁ Ἐγελος ἅτε συμφωνοῦσαν πρὸς τὰς ἑαυτοῦ θεωρίας. (Αὐτ. 374).

⁵ Αὐτ. 376—391.

κρὸν καὶ προσλαμβάνει ὕστερον τὸ περιεχόμενον ὁμοιάζουσα κατ' ἀρχὰς πρὸς ἄγραφον πινακίδα¹.

25. Τὰ αἰσθήματα διακρίνονται εἰς εὐάρεστα καὶ δυσάρεστα, ὧν ἐκεῖνα μὲν εἶναι αἴρετὰ ταῦτα δὲ φευκτά. Ἐκ τούτου προέρχονται αἱ ἐπιθυμῖαι καὶ ὄρμαί, εἴτε ἄλογοι εἴτε ἔλλογοι· αἱ τελευταῖαι ποδηγετοῦνται ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ καθίστανται βούλησις, ἧς ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἀποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ καταλογιστοῦ τῶν πράξεων. Αἱ κατὰ φύσιν τάσεις τῆς βουλήσεως ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, τὴν εὐδαιμονίαν, ἣτις ἐπιθυμεῖται δι' οὐδὲν ἄλλο παρὰ μόνον δι' ἑαυτήν. Πρῶτος δὲ καὶ κυριώτατος ὅρος πάσης γνησίας εὐδαιμονίας εἶναι ἡ τελεία ἐνέργεια, ἡ ἀρετή, ἢ τε θεωρητικὴ καὶ ἢ πρακτικὴ, ἢ διανοητικὴ δηλονότι καὶ ἢ ἠθικὴ. Ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ εἶναι «ἕξις προαιροετικὴ» καὶ θυμίζει ἐν ἐπιγνώσει καὶ μετὰ γνώμης σταθερᾶς τὰ πάθη καὶ τὰς ἀλόγους ὄρμας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς φρονήσεως². Εἶναι δὲ δυνατὴ ἡ ἠθικὴ ἀγωγή καὶ μόρφωσις καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπιτευκτὴ ἡ εὐδαιμονία μόνον ἐν τῇ τελείᾳ μετ' ἄλλων κοινωνίᾳ καὶ εὐδιατεταγμένῃ πολιτείᾳ. Ταύτην θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης συμφώνως τῷ Πλάτωνι καὶ τῇ ἑλληνικῇ καθόλου ἀντιλήψει ὡς προτέραν τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων καὶ τῆς οἰκογενείας, καθὰ ἐν γένει τὸ ὅλον προηγείται τῶν μερῶν καὶ εἶναι ὁ σκοπός, εἰς ὃν τὰ μέρη ὑπηρετοῦσιν³. Ὅπως τοῦ κόσμου ἄρχει ὁ θεός, οὕτω καὶ τῆς πολιτείας πρέπει νὰ ἄρχῃ ἡ ἀρετὴ· ὁ τυχὸν προέχων τῶν ἄλλων πάντων κατὰ τὴν ἀρετὴν ὁμοιάζει πρὸς θεὸν ἐν ἀνθρώποις⁴. Πρὸς τὸν τοιοῦτον δὲ ὑπάρχει νόμος ἀλλ' αὐτὸς οὗτος εἶναι ὁ νόμος· εἰς τὸν οὕτω δὲ ὑπερέχοντα ἄνδρα πρέπει οἱ ἄλλοι ἀσμένως νὰ πείθωνται⁵.

26. Ἐν τέλει τῆς ἐκθέσεως τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας διαλαμβάνει ὁ Ἐγελος περὶ τῆς Λογικῆς ἐκείνου⁶ ὡς θεωρίας τῶν ἀφηρημέ-

¹ Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν πρέπει νὰ παρασύρῃ εἰς τὸ νὰ παρίδωμεν τὴν διαφορὰν τῶν παραβαλλομένων πραγμάτων· διότι ἡ μὲν πινακίς (τὸ γραμματεῖον) εἶναι ἀδρανὴς καὶ ἀνεπίδεκτος ἀναπτύξεως, ἡ δὲ ψυχὴ τοῦναντίον ἐνεργεῖ καὶ ἀναπτύσσεται.

² Περὶ τούτων πάντων διαλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτενῶς ἐν τοῖς Ἠθικοῖς. (Ἐπιθι Ἐγέλου τόμ. 18, 392—397).

³ Ἴδὲ Ἀριστοτ. Πολ. 1, 2.

⁴ Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει πάντως πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Ἀλέξανδρον.

⁵ Ἡ ἑλληνικὴ δημοκρατία—παρατηρεῖ ὁ Ἐγελος—εἶχε τότε τόσον καταπέσει, ὥστε οὐδεμίαν αὐτῇ ἦτο δυνατόν νὰ ἀπονεύμῃ ὁ Ἀριστοτέλης ἀξίαν. (Αὐτ. 397—401).

⁶ Αὐτ. 401—416.

νων τῆς γνώσεως τύπων, οὗς ὁ Ἄριστοτέλης ἐν τοῖς οἰκείοις συγγράμμασι¹ τὸ πρῶτον καὶ ἀσφαλῶς εἰς τὸν αἰεὶ χρόνον ἀνέπτυξε καὶ καθώρισεν. Ὁ δαιμόνιος δηλαδὴ Σταγίριτης διερευνήσας βαθέως διέγνω καὶ ἀκριβῶς διετύπωσε τὰς ἐνεργείας τῆς ἀφηρημένης διανοήσεως τῆς ἐνεχομένης εἰς τὴν προκατάληψιν τῆς ἀντιθέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν. Διέγραψε τοὺς νόμους τοῦ νοῦ, καθ' οὗς φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν διὰ τινος διαμέσου, διὰ κινήσεως, ἥτις εἶναι κίνησις τοῦ νοῦ οὐχὶ δὲ καὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Βεβαίως τὸ ἀποτελεσμα τῆς μεθόδου ταύτης θὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ τὰ πράγματα θὰ ἔχωσιν ὡς συνάγονται κατὰ τοὺς νόμους τῆς νοήσεως. Ἄλλ' ὁ τρόπος τῆς τοιαύτης γνώσεως ἔχει μόνον ὑποκειμενικὴν σημασίαν· διότι ἡ κρίσις καὶ ὁ συλλογισμὸς δὲν εἶναι κρίσις καὶ συλλογισμὸς αὐτῶν τῶν πραγμάτων². Οἱ λογικοὶ τύποι, οὗς ὁ Ἄριστοτέλης κατὰ θαυμάσιον ὄντως καὶ ἀνέφικτον τρόπον³ ἀνέλυσε καὶ διήρθρωσεν, εἶναι τύποι, γενικοὶ διορισμοὶ τῆς ἀφηρημένης καὶ πεπερασμένης νοήσεως· συναποτελοῦσι τὴν συνήθη Λογικὴν καὶ ἀφορῶσι μόνον εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν πεπερασμένων ὄντων πρὸς ἄλληλα, εἰς τὰς σχέσεις τῶν πεπερασμένων διορισμῶν⁴, δὲν εἶναι ὅμως τύποι τῆς θεωρητικῆς καὶ ἀπείρου νοήσεως, δὲν συναπαρτίζουσι τὴν θεωρητικὴν Λογικὴν, δὲν συλλαμβάνουσι τὸ ἀπόλυτον ἀληθές⁵. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνήθη (ἀριστοτελικὴν) Λογικὴν ἡ θεωρητικὴ Λογικὴ εἶναι θεωρητικὴ φιλοσοφία τῆς καθαρᾶς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου ὄντος, μὴ δεχομένη τὴν διάκρισιν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, τύπου καὶ περιεχομένου⁶.

¹ Τὰ λογικὰ τοῦ Ἄριστοτέλους συγγράμματα συναποτελοῦσι τὸ λεγόμενον Ὀργανον καὶ ἐπιγράφονται Κατηγορίαι, Περὶ ἐρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικὰ καὶ Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι. (Ἀνάλυσιν αὐτῶν ἰδὲ αὐτ. 402-409).

² Αὐτ. 410 ἐξ. 412.

³ Ὁ Ἐγελος ἀνομολογεῖ καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀξιόλογον τοῦ Καντίου ἀπόφασιν, ὅτι ἡ Λογικὴ ἐδημιουργήθη καὶ συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ Ἄριστοτέλους, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰδρυτοῦ αὐτῆς (καθὰ καὶ ἡ καθαρὰ Γεωμετρία ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Εὐκλείδου) οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπίδοσιν, οὐδεμίαν μεταβολὴν καὶ βελτίωσιν. (Αὐτ. 369. 402).

⁴ Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος Λογικὴ εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος, διότι ἰσχύει ἐπὶ πάντων τῶν πεπερασμένων· πολλαὶ ἐπιστῆμαι (μαθηματικὴ, νομικὴ καὶ ἄλλαι) οὐδένας ἄλλους τύπους τῆς νοήσεως χρησιμοποιοῦσι παρὰ τοὺς τῆς πεπερασμένης νοήσεως. (Αὐτ. 414).

⁵ Ἐὰν ὁ Ἄριστοτέλης αὐτὸς ἀντείχετο μόνον τῶν τύπων τῆς συνήθους Λογικῆς, τῆς ὑπ' αὐτοῦ δηλονότι ἀναπτυχθείσης λογικῆς ἐπιστήμης, δὲν θὰ ἀνεδεικνύετο θεωρητικὸς φιλόσοφος. (Αὐτ. 415).

⁶ Αὐτ. 416. Ρητέον ὅτι ὁ Ἐγελος ἐνταῦθα οὔτε τῆς ποιητικῆς οὔτε τῆς

27. Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ ὑπερφυοῦς φιλοσόφου¹ μνημονεύει ὁ Ἐγελος τοῦ Θεοφράστου, περιωνύμου ὑπομνηματιστοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ Στράτωνος τοῦ Λαμψακηνοῦ, ἐπιφανοῦς φυσικοῦ, ὅστις ἀπέστη τῆς ἀριστοτελικῆς διανοήσεως, διότι ἀπέρριπτε τὸν σκοπὸν καὶ ἐνέκρινε τὴν μηχανικὴν (οὐχὶ ὅμως τὴν τῶν Ἀτομικῶν) ἐρμηνείαν καὶ τὴν τύχην².

Μετὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τερματίζεται ἡ πρώτη περίοδος καὶ ἀρχεται νέα, περιλαμβάνουσα τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν φιλοσοφίαν³, ἣν χαρακτηρίζει μάλιστα ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω ἀπόσπασις τῆς προσωπικῆς αὐτοσυνειδησίας, ὥστε νὰ διαμένῃ ἀδιατάρακτος ἐκ τῆς τοῦ κόσμου πορείας. Ἡ ἀταραξία, ἡ ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον ἐπιστροφή, ἡ συναγωγή καὶ συγκέντρωσις εἰς τὸν ἔνδον βίον εἶναι ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τῆς νέας περιόδου· κατὰ ταύτην ζητεῖται ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡ ἀφηρημένη αὐτοσυνειδησία θὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ θὰ διατηρήσῃ τὴν ἀταραξίαν⁴. Δύο δὲ εἶναι αἱ κύριαι ὑποθέσεις τῆς προκειμένης φιλοσοφίας, ὧν ἡ μὲν ἀναφέρεται

ῥητορικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονεύει. Ἴσως δὲν ἐπέτρεπεν ἡ διεξοδικὴ τοῦ φιλοσοφήματος αὐτοῦ διαπραγματεύσεις, ἣν δικαιολογεῖ ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν ἄλλο σύστημα ἤσκησε τόσην ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους ἐπίδρασιν ἄλλ' ἅμα καὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπέστη τόσην ὑπὸ τῶν νεωτέρων παρανόησιν, ὅσην τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. (Αὐτ. 299. 416).

¹ Περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους λέγει ὁ Ἐγελος πρὸς τοῖς πρόσθεν εἰρημένοις (ιδὲ σελ. 453) ὅτι ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὁ διδάσκαλος πάντων τῶν φιλοσόφων, ὅτι πρέπει νὰ θεωρῆται ὑπὲρ πάντας ὁ διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ σπουδαιότατος καὶ κατ' ἐξοχὴν ἄξιος μελέτης. (Αὐτ. 399. 416. 420).

² Εἰ καὶ ἦσαν περιφανεῖς ἄνδρες ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Στράτων, ὅμως ἡ περιπατητικὴ Σχολὴ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπέβαλε τὴν σπουδαιότητα καὶ περιέπεσεν εἰς δημώδη φιλοσοφίαν, οἴαν βλέπομεν παρὰ τῷ Κικέρωνι. (Αὐτ. 425. 427).

³ Ἡ φιλοσοφία ἤδη μεταβαίνει εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον. Καὶ ἀνήκει μὲν αὕτη εἰσέτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες εἶναι πάντοτε οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τῶν Ῥωμαίων, ἀλλ' ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὸ κράτος τούτων ἡ φιλοσοφία τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου. Πρῶτοι ἐποίησαντο φιλοσοφικὰς διαλέξεις ἐν Ῥώμῃ οἱ ἐκεῖσε μεταβάντες πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων Διογένης ὁ Σελευκεύς, ὁ Καρνεάδης καὶ ὁ Κριτόλαος, δι' ὧν εἰσήχθη ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς τὴν Ῥώμην.

⁴ Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς ἀφαιρέσεως ὄφειλεν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἀνάπαυσιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ, νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ ὑποκειμένου ἐλευθερίαν. (Αὐτ. 429).

εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας ἢ δὲ εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ σοφοῦ· ἐκείνη μὲν ἀποτελεῖ τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν ἢ τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου αὕτη δὲ τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν ἢ τὴν σοφίαν τοῦ βίου¹. Τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας ἢ καταφάσκειται καὶ τίθεται ἢ ἀποφάσκειται καὶ ἀπορρίπτεται· τὸ μὲν πρῶτον γίνεται διὰ τῆς δογματικῆς θεωρίας, ἣτις ἤδη συστηματικῶς ἀναπτύσσεται, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τῆς σκέψεως, ἣτις ἐπήγασεν ἐκ τῆς πλατωνικῆς Σχολῆς καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται νέα Ἀκαδημεικὴ φιλοσοφία. Ἡ δογματικὴ πάλιν φιλοσοφία διακρίνεται εἰς δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις, καθ' ὅσον τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας παρέχει ἢ ἡ νόησις ἢ ἡ αἴσθησις· κατ' ἐκείνην μὲν πορεύεται ἡ στωικὴ κατὰ ταύτην δὲ ἡ ἐπικούρειος φιλοσοφία. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἑλληνο-ρωμαϊκὴ διανόησις περιλαμβάνει τὴν στωικὴν καὶ τὴν ἐπικούρειον καὶ τὴν σκεπτικὴν φιλοσοφίαν².

28. Τῆς στωικῆς Σχολῆς ἰδρυτῆς ὑπῆρξε Ζήνων ὁ Κιτιεὺς γεννηθεὶς περὶ τὴν 109ην ὀλυμπιάδα. Νέος ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἐγένετο μαθητὴς πολλῶν σωκρατικῶν καὶ μάλιστα τοῦ πλατωνικοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ μεγαρικοῦ Στίλπωνος. Ἐνταῦθα παρῆλθεν ὕστερον ὁ τὸ ἦθος αὐστηρότατος ἀγῆρ διδάσκαλος ἐν τῇ «ποικίλῃ στοᾶ» καὶ φιλόσοφος συγγραφεύς. Ὑπὸ πάντων σφόδρα διὰ τὸν χαρακτῆρα τιμώμενος ἐξέστη τοῦ βίου ἐκὼν ἐν βαθεῖ γήρατι³. Οἱ Στωικοὶ διήρουν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τρία μέρη, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἐν τῇ φυσικῇ πρυτανεύει ἡ ἔννοια τοῦ λόγου, ὅστις παράγει καὶ κυβερνᾷ πάντα.

¹ Ὁ ῥωμαϊκὸς κόσμος ὁ νεκρώσας καὶ ἐν ἑαυτῷ συγχωνεύσας τὰς ζώσας ἀτομικότητας τῶν λαῶν παρήγαγε τυπικὴν φιλοπατρίαν καὶ ἐξαιρετικὸν τοῦ δικαίου σύστημα. Ἀλλ' ἐκ τοιοῦτου θανάτου δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ θεωρητικὴ φιλοσοφία. (Αὐτ. 427).

² Αὐτ. 423—429.

³ Μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος ἐγένετο ὁ Κλεάνθης, ὁ ἐπικαλούμενος φρεάντλης, συντάκτης τοῦ ὀνομαστοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Στοβαίου παραδοθέντος ὕμνου εἰς τὸν θεόν. Διαπρεπέστερος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ κατέστη ὁ μαθητὴς ἐκείνου Χρύσιππος ὁ διὰ τῶν σφόδρα πολυαρίθμων συγγραφῶν αὐτοῦ θεραπεύσας μάλιστα τὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν καὶ συντελέσας εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ διάδοσιν τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Ὑστερον δὲ διεκρίθησαν ὁ ἤδη μνημονευθεὶς Διογένης ὁ Σελευκεὺς καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ Κικέρωνος Παναίτιος ὁ Ρόδιος καὶ Ποσειδώνιος ὁ ἐξ Ἀπαμείας. Ἐκ δὲ τῶν ῥωμαίων στωικῶν ἀξιολογώτατοι εἶναι ὁ Σενέκας, ὁ Ἐπίκτητος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος. Τὸ περιεχόμενον τῶν διαλέξεων τοῦ Ἐπικτήτου ἀνέγραψε Φλάβιος ὁ Ἀρριανὸς καὶ παρέσχεν οὕτω ἐγχειρίδιον τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Ὁ δὲ Ἀντωνῖνος ἔγραψε τὰ εἰς ἑαυτὸν βιβλία δώδεκα. (Αὐτ. 429—436).

οὗτος εἶναι ἢ διὰ πάντων διήκουσα καὶ ὡς βάσις ὑποκειμένη οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ κόσμου. Ὁ λόγος εἶναι ἢ θεία ἀνάγκη ἢ μορφοῦσα τὸ σύμπαν, ἢ διήκουσα καὶ κρατοῦσα αὐτοῦ. Ὡς ἐμψυχῶν μὲν καὶ ζωοποιῶν πάντα εἶναι τρόπον τινὰ ἢ «ψυχὴ τοῦ κόσμου», ὡς παράγων δ' ἐξ ἑαυτοῦ τὰ καθ' ἕκαστον εἶναι ὡς «λόγος σπερματικός». Θεωρούμενος δὲ ὁ λόγος ὡς στοιχεῖον εἶναι τὸ πῦρ, ὅπερ μεταβάλλεται εἰς ἀέρα καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἐπιστρέφει πάλιν εἰς ἑαυτό. Οὕτως ἢ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία ἔχει χαρακτηῖρα πανθεικὸν καὶ ὑπομιμνήσκει πολλαχῶς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου συνάπτεται πρὸς τὴν πίστιν εἰς θεοὺς, εἰς σημεῖα καὶ θαύματα, καὶ πληροῦται δεισιδαιμονίας ὁμολόγου πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν¹.

29. Τῆς Λογικῆς ὑπόθεσις κυριωτάτη γίνεται τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας καὶ ὡς τοιοῦτο εὐρίσκεται ὅτι εἶναι ἢ σταθερὰ πεποίθησις, «ἢ καταληπτικὴ φαντασία» ἢ ὁ ὀρθὸς λόγος. Μέτρον δηλαδὴ καὶ κριτήριον τῆς ἀληθείας θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Στωικῶν οὐχὶ ἢ κατ' αἰσθησιν παράστασις ἀλλ' ἢ ἐνότης καὶ συνειδητὴ συμφωνία νοῦ (λόγου) καὶ πραγμάτων· ὑπάρχουσι λογικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες κατασπῶσιν ἡμᾶς εἰς συγκατάθεσιν, ἀναγκάζουσι νὰ παράσχωμεν τὴν ἡμετέραν συναίνεσιν. Εἰσήρχοντο δὲ οἱ Στωικοὶ εἰς τὴν νῦν λεγομένην τυπικὴν Λογικὴν καὶ τὴν ἔρευναν τῶν νόμων τῆς νοήσεως· ἀνῆγον τὰς δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίας εἰς τέσσαρας καὶ ἐκ τῶν συλλογισμῶν προετίμων τοὺς ὑποθετικούς καὶ τοὺς διαζευκτικούς².

30. Ἐν τῇ Ἠθικῇ ὁρίζεται πρῶτον ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς, ἣτις εἶναι τὸ ὁμολογουμένως καὶ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν· τοῦτο δὲ εἶναι ἢ συμφωνία τῶν βουλήσεων καὶ πράξεων ἡμῶν πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον τὸν διὰ πάντων διήκοντα καὶ κοινὸν ὑπάρχοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ θεῖον. Ἡ δὲ κατὰ λόγον ἐνέργεια ἢ συνιστῶσα τὴν ἀρετὴν ἀποτελεῖ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ὑψιστὸν ἀγαθὸν αὐτοῦ, τὴν εὐροίαν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ βίου. Εὐρίσκεται ὅτι μία ὑπάρχει ἀρετὴ καὶ σοφὸς εἶναι ὁ ἐνάρετος. Ἐπειτα δὲ διαγράφεται τὸ ἰδεῶδες τοῦ σοφοῦ καὶ σπουδαίου, ὅστις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄφρονα καὶ φαῦλον εἶναι μόνος ἐλεύθερος καὶ ὠραῖος, πλούσιος καὶ εὐδαίμων, κέκτηται πᾶσαν γνῶσιν καὶ πράττει ἐν πᾶσι τὸ ὀρθόν, εἶναι πάντῃ ἐλεύθερος ἐνδειῶν καὶ παθῶν καὶ μόνος αὐτὸς τοῖς θεοῖς φίλος. Ὁ σοφὸς τῶν Στωικῶν

¹ Ἡ ῥωμαϊκὴ δεισιδαιμονία εὔρεε τοὺς Στωικοὺς προθυμοτάτους ὑπερμάχους· πᾶσα τελολογικὴ δεισιδαιμονία ἔτυχε παρ' αὐτῶν προστασίας καὶ δικαιολογίας. (Αὐτ. 436—443).

² Αὐτ. 443—452.

εικονίζεται και ὡς ὁ ἀληθινὸς πολιτικός, κυβερνήτης, βασιλεύς. Τοιοῦτος δ' ὅμως εἶναι μόνον κατ' ὄνομα, κατ' ἀκρίβειαν δὲ εἶναι ἄρχων ἄνευ ἀρχῆς καὶ βασιλεύς ἄνευ κράτους, ὅποτε ἀποσύρεται τοῦ κόσμου καὶ συλλέγεται εἰς ἑαυτόν, διασώζει τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν ἀλλ' οὐδὲν μεταβάλλει ἐκ τῆς τοῦ κόσμου καταστάσεως¹.

31. Εὐρύτεραν τῆς στωικῆς ἔλαβε διάδοσιν ἢ τὸ ἀντίρροπον ἐκείνης ἀποτελοῦσα ἐπικουρείος φιλοσοφία. Ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Ἐπίκουρος τῷ 342 π. Χ. ἐν τῷ ἀττικῷ χωρίῳ Γαργητῶ γεννηθεὶς² ἐδιδάχθη μὲν τὰ δόγματα τοῦ Δημοκρίτου καὶ ὠκειώθη πρὸς τὰ ἄλλα φιλοσοφήματα παρήλθε δὲ ὕστερον αὐτὸς διδάσκαλος ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐνθα κῆπον ἀγοράσας ἐποίησεν ἐντευκτήριον συλλόγου ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἐξαιρέτως δὲ τιμώμενος καὶ ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐτελεύτησε πρεσβύτης καταλιπὼν πολυάριθμα καὶ κατὰ τὴν λέξιν ἡμελημένα συγγράμματα³. Καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου, καθὰ καὶ ἡ τῶν Στωικῶν, διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, εἰς Λογικὴν καὶ Φυσικὴν καὶ Ἠθικὴν, πλὴν ὅτι ἡ Λογικὴ ὡς θεωρία τοῦ κανόνος τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ὀνομάζεται Κανονικὴ⁴. Ὅπως οἱ Στωικοὶ ἐν τῇ περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίᾳ συνεφώνουν ὅλως τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἡρακλείτου, οὕτω καὶ οἱ Ἐπικουρείοι ἐγκρίνουσι καὶ ἀνακαινίζουσι τὰ διδάγματα τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου⁵.

32. Ἐν τῇ Κανονικῇ τίθεται ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας ἡ αἴσθησις, ἣτις εἶναι ἡ ἐνάργεια τῶν πραγμάτων· ἡ αἴσθησις αὐτὴ δὲν πλανᾶται ἀλλὰ τὸ ἐκάστοτε σφάλμα ἔγκειται ἐν τῇ κρίσει. Ἐκ τῶν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεων («αἰσθήσεων»), ἐὰν ἡ εἰκὼν τοῦ αἰσθητοῦ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως ἐντυπωθῇ καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος ἀναπολῆται, γεννῶνται αἱ ἐννοιαὶ («προλήψεις»), αἵτινες ὡς ἀναφερόμεναι εἰς προτέρας ἀντιλήψεις εἶναι ὡσαύτως ἀληθεῖς. Αἱ δ' ἐννοιαὶ, ὅσας σχηματίζομεν ζητοῦντες κατ' εἰκασίαν τὰς αἰτίας τῶν φαινομένων ἡμῖν πραγμάτων,

¹ Αὐτ. 452—473.

² Ὁ Ἐπίκουρος λέγεται μὲν Γαργήτιος ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ, ὅπου ὁ πατὴρ αὐτοῦ μετ' ἄλλων Ἀθηναίων κληρούχων εἶχεν ἀποσταλὴν περὶ τὸ μέσον τοῦ τετάρτου αἰῶνος.

³ Ἐπειδὴ τὰ συγγράμματα ἀπώλοντο, ὡς πηγὴ πρὸς γνώσιν τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας χρησιμεύουσιν ἡμῖν ὁ Κικέρων, Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, ὁ Σενέκας καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος.

⁴ Ὁ Ἐγγελοῦ διακρίνει τὴν Φυσικὴν τοῦ Ἐπικούρου εἰς Μεταφυσικὴν καὶ κυρίως Φυσικὴν λέγει δὲ Μεταφυσικὴν αὐτοῦ τὴν περὶ ἀτόμων θεμελιώδη ἀρχὴν.

⁵ Αὐτ. 473—478.

ὀνομάζονται δόξαι ἢ ὑπολήψεις καὶ δύνανται νὰ εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, καθ' ὅσον κυροῦνται ἢ ἀναιροῦνται ὑπὸ τῶν βεβαίων αἰσθήσεων καὶ προλήψεων¹. Ἐνῶ δὲ θεωρητικῶς κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ αἰσθησις, πρακτικῶς εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἄλγους².

33. Ἐν τῇ Μεταφυσικῇ κηρύττονται ὡς οὐσία καὶ ἀλήθεια τῶν ὄντων κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν. Εἶναι δὲ τὰ ἄτομα ἀγέννητα καὶ ἀφθαρτα, ἀδιαίρετα καὶ ἀναλλοίωτα, ὁμοειδῆ μὲν κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ διάφορα κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος. Ἐνεκα τοῦ βάρους πίπτουσιν ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, πίπτοντα δὲ ἀποκλίνουσιν ὀλίγον ἀπὸ τῆς καθέτου γραμμῆς τῆς πτώσεως³, δι' ἣν ἀπόκλινσιν συγκρούονται, συμπλέκονται καὶ ἀποπάλλονται ἀπ' ἀλλήλων· οὕτω δ' ἐκ τῆς συστροφῆς καὶ δίνης τῶν ἀτόμων προέρχονται ἐν τῷ ἀπείρῳ κενῷ ἀπειροὶ κόσμοι, οἵτινες διὰ κενῶν διαστημάτων («μετακοσμίων») εἶναι ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι καὶ ἐν χρόνῳ γενόμενοι πάλιν σὺν τῷ χρόνῳ θὰ ἀφανισθῶσιν. Ὅπως οἱ κόσμοι προῆλθον ἐκ μηχανικῶν αἰτίων, οὕτω καὶ τὰ καθ' ἕκαστον πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ἐξηγοῦνται κατὰ μηχανικὸν τρόπον ἀποκλειομένων τῶν μηχανικῶν λόγων. Ἐν ἀντιθέσει λοιπὸν πρὸς τοὺς σκοποὺς τῶν Στωικῶν τίθεται ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων ἡ ἐμπειρία καὶ τὰ φυσικὰ αἷτια, καθ' ἃ ἐρμηνευόμενα τὰ φαινόμενα ἀπαλλάττουσι τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς παντοίας δεισιδαιμονίας καὶ τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς φόβῳ⁴.

34. Κατὰ παραπλήσιον τρόπον ἐρμηνεύονται τὰ ἔμψυχα ὄντα καὶ δὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος, οὗ ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τι ἀσώματον ἀλλὰ σῶμα καὶ ἔχουσα τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν εὐρίσκεται ἐν ἀμοιβαίᾳ μετὰ τοῦ σώματος ἐπιδράσει. Διαφέρει δ' ὅμως κατὰ τοῦτο τοῦ σώματος, ὅτι συνίσταται ἐκ λεπτοτάτων καὶ λειοτάτων καὶ στρογγυλωτάτων μορίων πυρὸς καὶ ἀέρος καὶ πνεύματος καὶ τινος ἄλλου στοιχείου ἀκατονομάστου, ὅπερ εἶναι ἡ αἰτία τῆς αἰσθήσεως καὶ κατάγεται ἐκ τῆς ψυχῆς τῶν γονέων. Εἰς τὴν ἄλογον ταύτην ψυχὴν τὴν παρεσπαρμένην καθ' ὅλον τὸ σῶμα προστίθεται τὸ λογικὸν μέρος, ὅπερ ἐδρεύει ἐν τῷ

¹ Περί τοῦ τρόπου τῆς γνώσεως, ἐρμηνευομένης διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἀπορροῶν, ἰδὲ ἐνθ. ἀνωτ. 484 ἐξ.

² Αὐτ. 478—483.

³ Ἐνταῦθα οἱ Ἐπικουρείοι ἀφίστανται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἀτομικῶν, ἵνα ἐρμηνεύσωσι τὴν σύγκρουσιν τῶν ἀτόμων, ἣτις ἄλλως δὲν θὰ συνέβαινε κατὰ τὴν ἰσοταχῆ αὐτῶν πτώσιν. (Πβλ. Διογ. Λαέρ. 10, 43—44. 60—61. Κικέρ. De fato 10. De finibus 1, 6).

⁴ Αὐτ. 485—499.

·θώρακι καὶ εἶναι αἷτιον τῶν ὑψηλοτέρων ἐνεργειῶν, τῆς γνώσεως, τῆς βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας. Ἄλλὰ τό τε λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον μέρος οὔτε ἀπ' ἀλλήλων οὔτε ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι κεχωρισμένα· ὅταν δὲ τὰ ἄτομα τοῦ σώματος διαλυθῶσι, διαλύονται καὶ τὰ ψυχικὰ ἄτομα καὶ μετὰ τῆς ψυχῆς συνεκλείπει πᾶσα αἴσθησις καὶ πᾶς ἀπὸ τοῦ θανάτου φόβος¹.

35. Ἐν τῇ Ἠθικῇ τέλος καὶ σκοπὸς τοῦ βίου ὑψιστος τίθεται ἡ εὐδαιμονία, ἣτις ταυτίζεται, καθὰ πρότερον ὑπὸ τῶν Κυρηναϊκῶν, πρὸς τὴν ἡδονήν. Τὴν ἡδονὴν ὅμως ὁ Ἐπίκουρος δὲν θεωρεῖ, ὅπως οἱ περὶ τὸν Ἀριστιππὸν, ὡς τινα θετικὴν ἡδονὴν (ἐν κινήσει), τέρψιν καὶ ἀπόλαυσιν, ἀλλ' ὡς ἀρνητικὴν ἡδονὴν «κατασθηματικὴν», ὡς ἀπουσίαν δηλονότι πάσης ἀλγηδόνης καὶ λύπης, διαρκῆ καὶ μόνιμον ἡρεμίαν καὶ ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ δὲ οὕτω ὁ κυριώτατος τῆς εὐδαιμονίας ὅρος ἔγκειται ἐν τῇ ψυχικῇ καταστάσει, ἔπεται ὅτι ἡ ἡδονὴ τῆς διανοίας καὶ ἡ ἀλγηδὼν τῆς ψυχῆς εἶναι πολλῶ σπουδαιότερα τῶν σωματικῶν· εἰς μὲν τὸ σῶμα ἀναφέρονται μόνον αἱ παροῦσαι ἡδοναὶ καὶ λύπαι, εἰς δὲ τὴν ψυχὴν πλὴν τούτων καὶ αἱ παρελθούσαι καὶ αἱ μέλλουσαι. Καὶ δὲν ἀποκλείονται μὲν ὅλως αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀλλὰ πρέπει αὐταὶ νὰ παρακολουθῶνται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς φρονήσεως, ἣτις διαγινώσκει τὰς φύσει ἐφετάς ἐξ αὐτῶν καὶ ἐπιτρέπει τὰς μὴ συνεπαγούσας δυσχερείας καὶ λύπας. Ἡ τῆς ψυχῆς ἡρεμία, ἣτις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν ἀρετῶν καὶ μάλιστα τῆς φρονήσεως τῆς ἀπαλλαττούσης τοῦ φόβου πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὸν θάνατον². Ὅλως δ' εἰπεῖν ἡ Ἠθικὴ τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ἀξία λόγου καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἀριστον μέρος τοῦ συστήματος αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ φιλόσοφος διῆγε βίον παραδειγματικὸν καὶ διαγράφει περὶ τοῦ σοφοῦ ἰδεῶδες οὐχὶ πολὺ διάφορον τοῦ τῶν Στωικῶν³.

36. Οἱ Στωικοὶ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι, καίπερ ἐν πολλοῖς πρὸς ἀλλήλους ἀντίμαχόμενοι, ὅμως συνεφώνουν ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν σκο-

¹ Διογ. Λαέρτ. 10, 65 καὶ 66. 133 καὶ 134. Λουκρήτ. 2, 216. 3, 94 ἐξ. 136 ἐξ. 413 ἐξ. Ἔγγελος 18, 499 ἐξ.

² Οἱ θεοὶ εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἀναρίθμητοι, ἀφθαρτοὶ καὶ αἰώνιοι, ἔχουσι καλλίστην ἀνθρωπίνην μορφήν μετὰ λεπτῶν φωτεινῶν σωμάτων καὶ κατοικοῦσιν ἐν τοῖς μετακοσμίοις μακάριοι καὶ ἀμέριμοι οὐδαμῶς φροντίζοντες περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν πρέπει ἄρα νὰ φοβώμεθα αὐτούς· ὡσαύτως καὶ τὸν θάνατον, ὅστις οὐδὲν ἔχει πρὸς ἡμᾶς, διότι «ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῆ, τότε ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν». (Διογ. Λαέρτ. 10, 124—127. Ἔγγελ. Αὐτ. 508 ἐξ.).

³ Διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπικούρειου Ἠθικῆς ἴδε αὐτ. 500—513.

πόν, διότι ἀμφότεροι σκοπὸν μὲν ἐτίθεντο τὴν ἡρεμίαν καὶ ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς ἀφετηρίαν δὲ τὸν δογματισμὸν, τὴν πεποίθησιν εἰς τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως καὶ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Πρὸς τὴν τάσιν ταύτην διεφώνησεν ἡ σκεπτικὴ φιλοσοφία, ἣτις προῆλθεν ἐκ τῆς πλατωνικῆς Σχολῆς. Οἱ διάδοχοι τοῦ Πλάτωνος διακρίνονται εἰς ἀρχαίαν καὶ μέσην καὶ νέαν Ἀκαδημειαν, εἰς ἣν προστίθεται καὶ τετάρτη καὶ πέμπτη. Ἰδρυτὴς τῆς μὲν μέσης Ἀκαδημείας εἶναι Ἀρχεσίλαος ὁ ἐκ Πιτάνης τῆς Αἰολίδος (318—244 π. Χ.), σύγχρονος τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἐπικούρου, οὐδὲν γράψας καὶ διὰ τοῦτο ἐμμέσως μόνον γνωστός¹, τῆς δὲ νέας Καρνεάδης ὁ Κυρηναῖος (217—132 π. Χ.), μέλος τῆς μνημονευθείσης πρεσβείας τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πεμφθείσης εἰς Ρώμην², περὶ οὗ ὡσαύτως οὐδὲν γράψαντος μανθάνομεν ἐμμέσως. Ὁ Ἀρχεσίλαος ἠρνεῖτο ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ λάβωμεν γνῶσιν τινα διὰ τῆς αἰσθήσεως ἢ τοῦ νοῦ καὶ ἤλεγχε τὴν περὶ καταληπτικῆς φαντασίας διδασκαλίαν τοῦ Ζήνωνος. Διετείνεται δὲ ὅτι εἰς τὸν σοφὸν οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ ἡ ἐποχὴ, τὸ ἐπέχειν, τὸ μὴ συγκατατίθεσθαι καὶ μηδεμίαν ἔχειν περὶ οἰουδήποτε πράγματος γνώμην³. Μετὰ τῆς γνώσεως ὅμως δὲν ἀπέριπτε τὸ δυνατόν τῆς πράξεως ἀλλ' ἀπέφαινε τὴν πιθανότητα, τὸ εὐλογον ἢ πιθανόν, ὡς κριτήριον τῶν προαιρέσεων καὶ πράξεων ἱκανὸν νὰ ῥυθμίση τὸν βίον καὶ πορίση τὴν εὐδαιμονίαν⁴. Ὁ δὲ Καρνεάδης⁵ παραπλησίως καταπολεμεῖ τὸν δογματισμὸν τῶν Στωι-

¹ Ὡς πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀρχεσιλάου χρησιμεύουσι Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις) καὶ ὁ Κικέρων (Academicae Quaestiones).

² Ὁ Καρνεάδης ἐποιήσατο ἐν Ρώμῃ δύο διαλέξεις, τὴν μὲν ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης τὴν δὲ κατ' αὐτῆς. Καὶ ἐθαυμάσθη μὲν διὰ τὴν ὀξύνοιαν, τὴν στωμυλίαν καὶ τὴν ἀποδεικτικὴν δύναμιν καὶ διήγειρε τὴν ἐκπληξιν τῶν νέων, μὴ εἰθισμένων εἰς τοιαύτην εὐκνησίαν καὶ εὐστροφίαν τῆς διανοίας, ἀλλ' ἅμα προυκάλεσε τὴν δυσφορίαν τῶν πρεσβυτέρων καὶ μάλιστα τοῦ Κάτωνος, ὅστις συνέστησεν εἰς τὴν Σύγκλητον τὴν ὡς τάχιστα ἀποπομπὴν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἵνα μὴ ἡ νεότης τῆς Ρώμης ζημιωθῇ ὑπὸ τῶν καινῶν δογμάτων καὶ ἀποστῇ τῆς πατρίου ἀρετῆς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαφθορά—παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελοσ—ἡ ἔφεσις δηλονότι πρὸς τὴν γνῶσιν δὲν δύναται νὰ διακωλυθῇ, ὡς δὲν παρεκωλύθη καὶ ἐν τῷ Παραδείσῳ. Ἡ γνῶσις, ἣτις εἶναι ἀναγκαῖον στοιχεῖον τῆς μορφώσεως τῶν λαῶν, προσπίπτει ὡς διαφθορά, ὡς πτώσις διὰ τὴν ἀμαρτίαν. (Αὐτ. 528.)

³ Περὶ τοῦ Ἀρχεσιλάου ὄρα αὐτ. 517—527.

⁴ Σέξτ. Πυρρών. ὑποτυπ. 1, 232. Διογ. Λαέρτ. 4, 32.

⁵ Σέξτ. πρὸς Μαθημ. 7, 158.

⁶ Περὶ τούτου ἐπιθι αὐτ. 527—537.

κῶν καὶ τῶν Ἐπικουρείων καὶ δεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει κριτήριον τῆς ἀληθείας οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ φαντασία οὔτε ὁ λόγος οὔτε ἄλλο τι. εἶναι λοιπὸν ἡ γνῶσις ἀπολύτως ἀδύνατος· ἀντ' αὐτῆς δὲ ἀναγνωρίζεται ὡς κανὼν τῆς πράξεως ἡ πιθανότης, ἣτις ἀκριβέστερον καθορίζεται καὶ εἰς τρεῖς βαθμοὺς διακρίνεται. Ἄλλαι μὲν δηλαδὴ δόξαι εἶναι καθ' ἑαυτὰς πιθαναὶ ἕνεκα τῆς φύσεως τῶν ἐντυπώσεων (ἔμφασις, φαντασία πιθανή), ἄλλαι δ' ἔχουσι πιθανότητα ἐνισχυομένην ὑπὸ τῆς πιθανότητος τῶν ἄλλων συναφῶν δοξῶν (φαντασία πιθανή καὶ ἀπερίσπαστος), ἄλλαι δὲ τέλος ἔχουσι μεγίστην πιθανότητα, διότι οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐνισχύονται ἀλλὰ καὶ ἐκάστη αὐτῶν δοκιμαζομένη ἐπιβεβαιούται (φαντασία πιθανή καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιοδευμένη ἢ διεξωδευμένη) ¹.

37. Ἡ σκέψις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ² δὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς νέας Ἀκαδημείας ἀλλ' εἶναι παλαιότερα ἢ ὅσον συνήθως νομίζεται ³· διότι τὰς ῥίζας αὐτῆς εὐρίσκομεν ἐν ἀποφθέγμασι τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ἐν τῇ ἄρνητικῇ ὄψει τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Παρμενίδου, ἐν τῇ περὶ ἀδιαλείπτου μεταβολῆς καὶ ῥοῆς τῶν πάντων διδασκαλίᾳ τοῦ Ἡρακλείτου, ἐν ταῖς δοξασίαις τῶν Σοφιστῶν καὶ ταῖς θεωρίαις τῶν ἐλαττόνων σωκρατικῶν Σχολῶν. Ἀλλὰ κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἶναι Πύρρων ὁ Ἡλεῖος, μετασχὼν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν. Οὗτος φαίνεται ὅτι δὲν παρῆλθεν ὡς δημόσιος διδάσκαλος ἀλλὰ μόνον ἐμόρφωσε φίλους κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχάς. Ζήσας περὶ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη οὐδὲν κατέλιπε σύγγραμμα, τὰ δὲ διδάγματα αὐτοῦ καὶ οἱ παλαιοὶ ἔτι ἐγίνωσκον ἐκ τῶν διδαγμάτων τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Τίμωνος τοῦ Φλιασίου, περιωνύμου σιλλογράφου. Καὶ συνεξέλιπε μὲν μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἡ πυρρώνειος σκέψις ἀλλὰ τὴν θέσιν αὐτῆς κατέλαβεν ἡ μέση Ἀκαδήμεια. Τὴν σκέψιν ἀνεκαίνισεν ὕστερον πλὴν ἄλλων Αἰνησίδημος ὁ Κνώσιος, ὅστις ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κικέρωνος ἔζη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρι-

¹ Σέξτ. πρὸς Μαθημ. 7, 166 ἐξ.

² Ἡ σκέψις εἶναι φιλοσοφία ἀλλὰ φιλοσοφία μὴ δυναμένη νὰ ὀνομασθῇ σύστημα· τελικὸν πόρισμα αὐτῆς εἶναι ἡ ἄρνησις, ἡ διάλυσις τοῦ ὀρισμένου, τοῦ ἀληθοῦς, παντὸς περιεχομένου. Ὁ ἄκρος σκεπτικὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ εἰς θετικὴν φιλοσοφίαν, ὅπως ὁ κατὰ πάντα τὰ μέλη παραλυτικὸς ἀδυνατεῖ νὰ σταθῇ. (Αὐτ. 538 ἐξ.).

³ Περὶ τῆς σκεπτικῆς τάσεως διεξοδικὸς γίνεται λόγος αὐτόθι ἀπὸ σελ. 538—586.

κός, ἀκμάσας περὶ τὸ μέσον τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος καὶ καλούμενος οὕτως ὡς ἐμπειρικός ἰατρός¹.

38. Ἡ ἀρχαία σκέψις δὲν ἀμφιβάλλει οὐδὲ ταλαντεύεται μεταξὺ διαφορῶν γνωμῶν ἀλλ' εἶναι βεβαία περὶ τῆς ἀναληθείας πασῶν καὶ ἀδιάφορος πρὸς αὐτάς· ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ βεβαιότητος πορίζει ἑαυτῇ ἡρεμίαν καὶ ἀταραξίαν². Διαμφισβητεῖ καὶ αὐτῆς τῆς αἰσθήσεως τὰ ὑποκείμενα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ψέγει τοὺς νέους Ἀκαδημεικοὺς ὅτι λέγουσι περὶ τοῦ «εἶναι» ἀντὶ τοῦ «φαίνεσθαι», ὅτι λέγουσιν ἐπὶ παραδείγματος ὅτι «εἶναι» τι ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴπωσι «φαίνεται»³. Ἴνα δὲ δείξωσιν οἱ σκεπτικοὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τι καθ' ἑαυτὸ ἀλλὰ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλο, ὅτι αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ ἔννοιαι ἡμῶν ἔχουσι μόνον σχετικὴν ἀξίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν προσήκουσα τῷ σοφῷ θέσις εἶναι ἢ ἐπιφύλαξις, ἢ ἐποχὴ, μετεχειρίζοντο ὠρισμένους λόγους, οἵτινες καλοῦνται καὶ τρόποι καὶ διακρίνονται ὑπὸ τοῦ Σέξτου εἰς ἀρχαιοτέρους καὶ νεωτέρους· ἐκεῖνοι δέκα τὸν ἀριθμὸν ἀποδίδονται εἰς τὸν Πύρρωνα, οὗτοι πέντε εἰς τὸν Ἀγρίππαν. Οἱ παλαιότεροι τρόποι⁴ στρέφονται κατὰ τῆς λεγομένης κοινῆς πίστεως εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων· καὶ ἄλλοι μὲν αὐτῶν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον ἄλλοι δὲ εἰς τὸ ἀντικείμενον ἄλλοι δὲ εἰς τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων. Οἱ δὲ νεώτεροι καὶ σπουδαιότεροι τρόποι⁵ καταστοχάζονται τοῦ προηγμένου νοῦ, τῆς φιλοσοφούσης διανοήσεως⁶.

¹ Τοῦ Σέξτου αἱ Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις καὶ τὰ βιβλία τὰ λεγόμενα πρὸς Μαθηματικοὺς παρέχουσι πολλὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καθόλου καὶ χρησιμεύουσιν ἰδίᾳ ὡς πηγὴ πρὸς γνῶσιν τῆς σκέψεως.

² Σέξτ. Πυρρών. ὑποτυπ. 1, 12. 25—30.

³ Σέξτ. Πυρρών. ὑποτυπ. 1, 13, καὶ 14. 1, 226—233.

⁴ Οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τρόποι εἶναι οἱ ἑξῆς· 1) ὁ παρὰ τὴν τῶν ζώων ἐξαλλαγὴν· 2) ὁ παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαφορὰν· 3) ὁ παρὰ τὰς διαφοροὺς τῶν αἰσθητηρίων κατασκευάς· 4) ὁ παρὰ τὰς περιστάσεις ἢ διαθέσεις· 5) ὁ παρὰ τὰς θέσεις καὶ τὰ διαστήματα καὶ τοὺς τόπους· 6) ὁ παρὰ τὰς ἐπιμειξίας· 7) ὁ παρὰ τὰς ποσότητας καὶ σκευασίας τῶν ὑποκειμένων· 8) ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι· 9) ὁ παρὰ τὰς συνεχεῖς ἢ σπανίας ἐγκυρήσεις· 10) ὁ παρὰ τὰς ἀγωγὰς καὶ τὸ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰς μυθικὰς πίστεις καὶ τὰς δογματικὰς ὑπολήψεις. (Ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἰδὲ αὐτόθι ἀπὸ σελ. 558—568).

⁵ Οἱ τρόποι οὗτοι εἶναι· 1) ὁ ἀπὸ τῆς διαφωνίας· 2) ὁ εἰς ἀπειρον ἐκβάλλων· 3) ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι· 4) ὁ ὑποθετικός· 5) ὁ διάλληλος. (Αὐτ. 568—570).

⁶ Ὁ Σέξτος (1, 7. πβλ. Διογ. Λαέρτ. 6, 69 ἐξ.) δεικνύει ὅτι εἰς τοὺς μνημονευθέντας πέντε τρόπους ἀνάγεται πᾶσα σκεπτικὴ ζήτησις.